
KÖNYVEK

The Cambridge History of African and Caribbean Literature. Edited by Abiola IRELE and Simon GIKANDI. 2 Vol. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. XLI + 1–423–V + 425–906.

The Cambridge History of South African Literature. Edited by David ATTWELL and Derek ATTRIDGE. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. XVII + 877.

Mára tengernyi munkával kell szembenéznie annak, aki csak hozzátétőleges képet is kívánna nyerni az afrikai irodalom és a szájhagyományok, a folklór, illetve általában a hagyományok kapcsolatának kérdéskörével. Hiszen amikor immár ötvennégy ország nagyjából országoként önálló irodalomtörténetet igénylő literatúrával állunk szemben, azt kell tapasztalunk, hogy a kontinensen egyrészt mind gazdagabban zajlik a tradíciók mentése, ugyanakkor mind gazdagabb a szóbeliség és az írásbeliség határmezsgyéin zajló művészeti tevékenység. És bár a kontinens irodalmában ma már nagy erővel jelen van a modern városi élet, a globalizált világ élményanyaga, úgy tűnik, az írott művészi irodalomnak egy igen jelentős szegmense továbbra is gazdagon merít a szóbeli művészeti formák világából.

Így amikor kézbe vesszük a Cambridge University Press legutóbbi csúcsteljesítménynek tekinthető irodalomtörténeti vállalkozásait, az afrikai és a dél-afrikai irodalomtörténetet, azt kell látnunk, hogy azokban a szóbeliségből írásba mentett tradicionális irodalom vagy másként „szóművészet” (*oral art*, lásd a William Bascom-tól származó szóhasználatot) számos helyen és formában van jelen a gazdagon sorjázó tanulmányokban.

A földrész, illetve a „külsőbb” területek és a diaszpórák (az Indiai-óceán francia, a karibi világ francia, spanyol, angol vagy a Harlem irodalmi) teljes literatúrájának feldolgozására törekvő két-kötetes terjedelmes írásgyűjtemény alaphangját a dél-afrikai Liz Gunner adja meg *Afrika és oralitás* című bevezető elméleti írásával, amelyben rámutat az afrikai hagyományvilág rendkívüli nagy-

ságrendet mutató dimenziójára, foglalkozik többek között a szóbeliség és írásbeliség ma oly divatos kérdésével, de kitér a kontinens népeinek folklórájában rejlő műfaji sokféleségre és esztétikai szépségre is. Ugyanakkor éppen gazdag bibliográfiája jelzi az anyag húszdaldalnyi bevezetőben való teljes áttekintésének lehetetlenségét (hiszen a kérdéskört egykoron Ruth Finnegan [1970] vagy később Isidore Okpewho [1992] terjedelmes monográfiában sem tudta kimeríteni).

Kwesi Yankah ghánai származású folklorista a népmesével foglalkozik, elsőként a találós mese problematikájával, amelyre éppen William Bascom egykori monográfiája miatt jut napjainkban jelentős figyelem, majd tisztázza mítosz és mese viszonyát, és egyfajta mesekutatási tudománytörténet mellett veszi sorba az afrikai mese feltárásának mozzanatait és műfaji vonatkozásait, végül kitér a csínytevő vagy kópé- (*trickster*) mesék jelentős afrikai megjelenéseire.

Mint az irodalom része jelenik meg Tejumola Olaniyan tanulmányában a rítus, amely a fesztiválokig és a színházig vezet el. Az írás megkülönbözteti a populáris színházat (amelynek számos megjelenési formája van Afrikában, egészen az utazó színházig) a művészi színháztól (amelyet persze ugyancsak áthatnak a hagyományok, lásd például a magyar nyelven is elérhető Soyinka-darabokat). Sabra Webber az arab és berber hagyományokat tekinti át, a műfajokra koncentrálna.

Lupenga Mphande a hősi dicsőítő költészet napjainkra ugyancsak gazdag anyagát szemlézi. Bár kitér a szoto, ngonji, ndebele és kosza folklórkincsre is, főleg a zulu anyagra összpontosítja figyelmét, innen veszi szövegpéldáit. Kiegyensúlyozottabbnak tűnik Isidore Okpewho dolgozata a nyugat- és közép-afrikai eposzi anyag felsorakoztatásában. Más kérdés, hogy úgy tűnik, a kézenfekvő műfaji csoportosítás, amely pedig már Daniel Biebuyck vagy D. A. Olderogge egykori áttekintő, szemlélő tanulmányaiban (1972, 1976, 1978, illetve 1972) is körvonalazódik – a dinasztikus, klasszikus jellegű nyugat-afrikai eposz és a varázsmese tematikájához közelebb álló archai-

kus eposz elkülönítése –, még mindig nem vált a nemzetközi tudományban közösen elfogadott klasszifikációs megoldássá.

Maureen Warner-Lewis a diaszpórák szóbeli hagyományait igyekszik számba venni, főleg műfaji alapokon. Keith Q. Warner a nyugat-indiai (karibi) karneválok világát idézi fel, mint a területen létrejött irodalmak forrását.

A kötetek további része a különféle irodalmakat tárgyalja: az egyes tanulmányokban azonban továbbra is gazdag forrásokra lelhet az, aki az afrikai folklór megjelenési formái után nyomoz. Más kérdés, hogy itt „esik le a tantusz”: ez a terjedelmes kötet is legfeljebb vázlat egy ma már lényegében megvalósíthatatlannak tűnő teljes afrikai irodalomtörténethez, hiszen az ún. afrikai nyelvű irodalmak sorában csak szemelvények találhatók. Ngũgí (ki vagy gi)kuyu nyelvű prózai alkotásai kapcsán e nyelvterület ismertetéshez jutott, de Kenya más népei (kamba, luo, meru stb.) nem szerepelnek a kötetben. Még érdekesebb, hogy miközben a nigériai hausza és joruba nép irodalma bemutatásra kerül, a Chinua Achebével fémjelzett igbo irodalom (bár Achebe maga zömében angolul írt) nem kapott helyet.

Ha kézbe vesszük a másik kötetet, azt láthatjuk, hogy e másik terjedelmes mű felosztása nagyjából azonos az előzőével. Ezúttal egy önálló kötetrészt szerepel a mű kezdetén (*Oratures, oral histories, origins*), amelynek élén Hedlet Twidle tollából a !Xam (azaz szán, ismertebb nevén busman) elbeszélések, a nevezetes Bleek- és Lloyd-gyűjtemények keletkezése, kiadásai és továbbélése kerül terítékre. A jól ismert dél-afrikai kutató, Russel H. Kaschula kitűnő áttekintése következik a kosza imbongi (dicsérő énekes) és műfaja, az izibongo (dicsérő ének) jelenségköréről, a szövegek feltárásáról és művészi jellemzőiről. Nhlanhla Maake viszont sokat markol és keveset fog. A gazdag szoto hagyományok és a már létező modern szoto költészet anyagát néhány lapon egyaránt meg kívánja ragadni. A címében egy újabb kori populáris műfaj nevét (lifela, veterán utazók éneke) adja meg, ugyanakkor foglalkozik más műfajokkal (dikoma, beavatottak éneke, dit-hoko, dicsérő ének) is. A neve után vélhetően a zulu királyi család egy tagja, Mbongiseni Buthelezi ad ugyancsak eléggé soványra sikerült áttekintést a zuluk nevezetes dicsérő ének műfajáról (izibongo), Shaka királytól egészen a mai jelensé-

gekig, a műfaj politikai felhasználásával bezárólag. Az utolsó folklórányaggal foglalkozó fejezet, Manie Groenewald és Mokgale Makgopa dolgozata viszont egy sor más etnikum (ndebele, swati, északi szoto, venda és csonga) folklórájának ismertetését adja, ugyancsak dióhéjban (jellemzően a bibliográfia mindössze tizenegy tételt tartalmaz, az előzők pedig több mint a dupláját).

A kötet a továbbiakban természetesen gazdagon számba veszi a dél-afrikai fehér (angol és afrikaans) irodalmat, majd elsősorban műfaji alapon (lira, dráma, regény) tárul fel anyaga. Az afrikai nyelvű irodalmak ismertetését önálló formában nem tartalmazza, az csak elvétve lapul meg az egyes fejezetek szövegében. Ez a kötet nagy hiányossága, hiszen a 20. századi eleji, ún. bantu aranykor az afrikai nyelvű irodalmak megszületésének talán leggazdagabb anyagot termő bölcsője.

De ezúttal pusztán a néprajzi-folklorisztikai szempontok alapján vizsgálva a köteteket, szembealáljuk magunkat egy olyan problémával, amely ugyan az európai irodalomtörténet-írásban is kísért, de már az afrikai irodalmak esetében ugyancsak jelen van. Voigt Vilmos említette egyszer, hogy a folklór, a szóbeli formák elhelyezése az irodalomtörténetekben mindig gondot okoz, hiszen egyrészt kétségtelenül kezdetként is felfogható, másrészt viszont az írott irodalom korszakait is végigkíséri. Ez a gond főleg a viszonylag korai írásbeliséggel rendelkező afrikai literatúrák esetében jelentkezik, ahol mind a folklórnak, mind a folklór irodalmi felhasználásának korszakai vannak. Nem is beszélve arról, hogy a hagyományok oly fontos jelenléte miatt például a már korszakokra bontható dél-afrikai irodalom esetében, minden egyes periódus kapcsán az ún. irodalmi folklórizmus jelenségeit is, méghozzá külön fejezetben, tárgyalni volna szükséges.

Ami magának a folklórányagnak a feldolgozását illeti, irodalomtörténet-írás esetén érdemes volna minden esetben kutatástörténetet is készíteni, és például az adott etnikum helyi műfaji megnevezéseit is rendszerbe foglalva tárgyalni (már ha persze egyáltalán ennek gyűjtése megtörtént).

A legnagyobb gond persze az, hogy napjainkra minden ismertebbé váló hagyománytörzs módszeres bemutatása egyre lehetetlenebb, egyszerűen terjedelmi okok folytán. Hiszen ha csak a

Dél-Afrikai Köztársaság irodalmát vesszük figyelembe, máris, pusztán a hivatalos nyelvek alapján is legalább négy etnikum (déli szoto, konga, csvana, szvázi) elmaradt, bár az érintettek is többnyire, enyhén szólva, csak igen vázlatos ismertetéshez jutottak. Teljes Afrika esetében pedig vélhetően immár több száz olyan nyelvi-kulturális csoportról beszélhetünk, amely megérdemelné felvételét az „afrikai irodalmak körébe”, de ez szinte lehetetlen vállalkozásnak látszik. Ami a két ismertetett kötetet illeti, ez a nehézség valószínűleg úgy lett volna elkerülhető, ha minden (második kötet) vagy a gazdag gyűjtési anyaggal rendelkező (első kötet) etnikumokra kitekintő tudománytörténetet követően csak műfajok (hősepika, énekes költészet és alműfajai, elbeszélő műfajok: mítosz, mese stb., rituális költészet, proverbium és találos kérdés stb.) tárgyalására került volna sor – persze több helyről vett gazdag példaanyaggal illusztrálva.

Így, amint hogy az írott anyagra vonatkozóan is, maradt az a megoldás, hogy a teljességet messze ki nem merítő szemlélésre jutott energia. És ennek „irodalomtörténeti” jellegét is tovább csökkenti, hogy sok esetben egymáshoz nem kapcsolódó tanulmányok sora következik, amelyekben még mindig erősen dominál az irodalmi életet figyelembe nem vevő, kizárólag művekre összpontosító közelítésmód. Ennek a folklor-tanulmányokban is megmutatkozik a következménye, amikor kizárólag szövegpéldákra koncentrálnak az elemzés.

Nem vitatható, hogy e két kötet fontos és jelentős hozzájárulás az afrikai folklór és irodalom feltárásához és megismeréséhez, ugyanakkor egy olyan újabb mérföldkő, amely mindinkább az egyes országok, adott esetben a nagyobb nyelvi-kulturális csoportok mentén megvalósítható munkálatokra ösztönöz.

Afrika irodalomtörténetét elkészíteni immár éppolyan lehetetlen, mint például Európa irodalomtörténetét egy vagy akár több kötetben megírni. Ha persze nem valamilyen írói bravúrokkal teli esszét akarunk alkotni, hanem az ismeretek kimerítő tárházát akarjuk felépíteni.

BIERNACZKY SZILÁRD

Szilamaka és Pullori [fulani eposz]. Elmondta Boubacar TINGUIDI. Lejegyezte, fordította és bevezette Christiane SEYDOU. A francia változathoz magyarra fordította BIERNACZKY János, KUN Tibor és BIERNACZKY Szilárd. Szerkesztette, a bevezetőt és az utószót írta BIERNACZKY Szilárd. Hagyományos kultúrák a mai Afrikában 28. Érd: Mundus Novus Könyvek, 2020. 231.

A folklór epika, illetve azon belül is a valamilyen alapon hőseposznak, hőseneknek nevezett műfaj kutatásának Magyarországon nagy hagyománya van. Ez a vizsgálódás azonban – részben mert nyelvészeti érdeklődés vezette, részben mert az orosz (és szovjet) kutatás már a körülményekből adódóan is ezt tette hozzáférhetővé – az eurázsiai kultúrkörre összpontosított, és nemigen foglalkozott azzal, hogy más földrészeken volt-e valamilyen hősköltészet, s ha igen, milyen volt az.

Az afrikai hősköltészet egy gyönyörű (bár rövid) darabját Honti János egy meggyűjtemény számára már 1938-ban lefordította (*Gasszire lantja* Leo Frobenius gyűjtéséből, amelynek két további újabb fordítása is létezik), de ezt aztán hosszú ideig csend követte az afrikai folklór területét illetően, melyet csak az életét müncheni egyetemi tanárként befejező Vajda László néhány dolgozata tört meg, illetve amelyet utóbb a Szungyuta-eposz (szintén francia szöveg alapján készült, 1983) fordítása követett.

Ezen a helyzeten kívánt változtatni Biernaczky Szilárd és munkatársi köre, és nemcsak a hősköltészet vonatkozásában, hanem számos becses tanulmánykötet megjelenítésével is. Ezúttal azonban ők is egy (szintén nyugat-afrikai) fulani hősköltemény darabjait adták közre, mégpedig a kiváló francia afrikánistának, Christiane Seydou-nak az (általa egyébként közreadott) eredeti fulani nyelvű szövegből készült francia fordítása alapján. A kötet Seydou egy, a témához kapcsolódó tanulmányát is tartalmazza, így az több elemről tevődik össze. Az afrikai eposz két bőséges jegyzetapparátussal ellátott főszovegét Seydou terjedelmes és alapos elemzése előzi meg. Az említett főszovegek után néhány rövid változat kapott helyet, a függelékben pedig Seydou asszony egy tanulmánya az eposzszövegek narratív struktúrájának egyes kérdéseiről (természetesen magyar fordításban). Ezt megelőzi Biernaczky

Szilárd tanulmánya *Christiane Seydou és az afrikai hőseposz* címmel (utószó helyett). Talán jobb lett volna ezt a kitűnő, általános tájékoztatást adó összefoglalót inkább *előszó helyett* a kötet elejére tenni, nem pedig az olvasót mindjárt a „mélyvíz-be dobni”.

A könyv (al)címében a „hőseposz” szót használja. Ha hőseposzon valamilyen *Iliász*-szerű költeményt értünk, akkor a megjelölés némileg (de csak némileg!) kérdéses. Ha a Szilamakáról és Pullóriról szóló költeményeket egyetlen nagy epikus költemény részeinek látjuk (a könyv ezt látszik sugallni), úgy ebből a nagy költeményből hiányzik a cselekmény egysége, csak a cselekvő személyek azonossága tartja össze. Az ilyen epikus költeményt, mint ismeretes, Arisztotelész elveti, de ő is tudja, hogy voltak ilyen görög epikus költemények is.

Az előttünk fekvő fulani epikus költemények, hősének azonban külön-külön, cselekményüket tekintve is egységesek. Az arcul ütött énekmondó a maga ravasz bosszútervének kivitelezéséhez sok lépésben (és időn) keresztül jut el, s Szilamaka is, hogy megtorolja Gundakán, hogy feleségül vette azt a nőt, akinek ő is udvarolt, szintén csak több lépésben jut el célja megvalósításához. (Itt azonban a cselekményt egy végzetes félreértés is bonyolítja.)

De nemcsak az egyes hősének cselekménye egységes, hanem a bennük megjelenő értékek világa is: a vitészség, a ravaszság, egymás segítése, amint az elsősorban a két főhős, Szilamaka és Pullori egymáshoz való viszonyában megjelenik, s amit sajátosan kereszt ez az „én egyedül is meg tudom csinálni” öntudata, a hős autarkia.

Ez nem jelenti azt, hogy társadalmi különbségek ne volnának. Ha egy hősnek a szolgálja egy másik hőssel olyan módon beszél, amit az tiszteletlennek érez, de gazdája a szolgát nem utasítja rendre, ez háborús ok lehet. A „szolga” persze maga is lehet nagy hős, mint Pullori Szilamaka mellett.

A hősmonda fenntartói a különféle énekmondók. Seydou ezeket részletesen tárgyalja, és itt csak egyről teszek említést, a csak a nemeseknek éneklő *mabó*ról. A mabo nemcsak tisztában van a genealógiákkal (a családdal, melyben él, mindenestre) – ezeket a mindenkinek éneklő énekmondók is tudják, hanem ők bizalmasai, tanácsadói is a nemesúrnak, akinek a háznépbe tartoznak.

A harc előtt elmondják gazdájuk őseinek dicső tetteit, ezzel lelkesítik, de ráadásul hasonló dicső tettek végrehajtására is kötelezik, illetve képesség is teszik őt. (A genealógiai ének valószínűleg a görög hőseposznak is egyik forrása volt.)

A hősről szóló ének azonban nemcsak szövegmondást jelent. A hősöknek megvan a maguk zenei „jele”, motívuma, s elég ezt a mabónak megszólaltatnia, ezzel máris figyelmezteti a hőst, hogy ki ő, és hogyan kell viselkednie. Ha ehhez hozzávesszük, hogy némely eseménynek és cselekménymozzanatnak is megvan a maga zenei jele, akkor egyfelől arra kell gondolnunk, hogy talán a wagneri vezérmotívumok eszméjének egy ősfarmájával állunk szemben, másfelől arra, hogy mi minden vész el az eleven előadásból annak a számára, aki a hősének csak a könyv lapjairól ismeri meg.

A cselekmény szervezésében meghatározó mozzanat, amit Seydou túllépésnek nevez: az egyébként érvényes szabályokon való túllépésről van itt szó, amit az énekmondót körülvevő hagyományos közösség a hőstől elvár, amiben a hős lényege mutatkozik meg. Ez a túllépés valamilyen kihívásra válasz, mindenesetre a cselekmény döntő pillanata, amikor már nincs lehetőség a körülmények méregetésére. A cselekményt tehát úgy kell megszerkeszteni (strukturálni), hogy erre a döntő pillanatra már minden szükséges körülmény ismert legyen. Ez a túllépés azonban tragikus konfliktusokhoz is vezethet, mint amikor Szilamaka pofon üti az öreg énekmondót, aki pedig már az ő apja házában is szolgált.

Folytathatnám a szóbeli formákra oly jellemző ismétlések Seydou-féle osztályozásával, de nem akarom ezt az egyébként is kissé hosszúra nyúlt ismertetést továbbnyújtani. Azt hiszem azonban, köszönettel tartozunk Biernaczy Szilárdnak és munkatársainak, hogy az afrikai hősköltészet területére betekintést nyújtottak, s az összehasonlító hősepikai vizsgálódások körét mind folklorisztikai, mind folklorész-tetikai vonatkozásban kitágították. Érdekes volna az afrikai (ha van, nem csak nyugat-afrikai) hősköltészetnek egy olyan, minden elemre kiterjedő leíró vizsgálatát elvégezni, mint amilyet az eurázsiai hősköltészetéről egykor C. M. Bowra adott. És csak remélni lehet, hogy egyszer eljön az idő, amikor az ilyen vizsgálatoknak, mint most Biernaczyké, nem kell közvetítő

nyelvre épülnie, hanem lesznek olyan magyar afrikanisták, akik valamely afrikai nyelvcsoporthoz közvetlen ismerete alapján tudják végezni kutatómunkájukat.

RITÓÓK ZSIGMOND

Ira Aldridge: The African Roscius. Edited by Bernth LINDFORS. Rochester Studies in African History and the Diaspora. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2007. 292.

A 2007-ben megjelent kötet, az *Ira Aldridge: The African Roscius* a 19. századi Európa legjelentősebb fekete színészeréről írt tanulmányokat gyűjti egybe. Aldridge élete és munkássága hosszú időn keresztül a háttérbe szorult, és csak az 1950-es évek végén figyeltek fel rá újra, amikor Herbert Marshall és Mildred Stock a színész akkor még élő lánya segítségével megírta Aldridge életrajzát. Az azóta eltelt több évtized alatt számos új információ került napvilágra, és Bernth Lindforsnak, jelen kötet szerkesztőjének a célja az, hogy ezeket a nagyközönség elé tárva pontosabb képet fessen Aldridge-ről. A jól áttekinthető művet számos illusztráció teszi még színebbé, a könyv belső címlapján Barabás Miklós Aldridge-ot ábrázoló 1853-as litográfiája látható.

Ira Aldridge 1807-ben született New Yorkban, és bár apja vallási pályára szánta, érdeklődése igen korán a színjátszás felé fordult. Miután úgy látta, hogy New Yorkban nem tud igazán nagy népszerűsége szert tenni, Angliába utazott, ahol 1825-ben állt először színpadra Londonban. Aldridge a nagyobb sikereit vidéken és Nagy-Britannia más városaiban érte el, majd 1852-től kezdve Európa-szerte turnézott, Észak- és Közép-Európa számos országát egészen Oroszországig bejárva mindenhol nagy siker kísérte. 1867-ben halt meg Lengyelországban, Łódźban.

Mivel a fekete színész többször is járt Pesten, és emellett vidéken is fellépett, az itthoni sajtóban nagy visszhangot váltott ki, ráadásul első kelet-európai turnéján egy magyar színész, Rémay Károly (Karl Remay) is elkísérte. A tanulmánykötet nem tárgyalja részletesen magyar vendégszerepléseit, ám Imre Zoltán *Helyettesítés, mediatisáció és színház: Ira Aldridge 1853-as pesti*

vendégjátéka (Irodalomtörténet 46 [2015]: 399–434) és Kicsindi Edina Esettanulmány 1853-ból: Beecher-Stowe, Ira Aldridge és a „magyar média” (in *Harambee: Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*, szerk. SEBESTYÉN Éva, SZOMBATHY Zoltán és TARÓSSY István, 220–228 [Pécs–Budapest, Publikon Könyvek–ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatósi Program, 2006]) című írásai részletesen feldolgozzák a hazai sajtómegjelenéseket, és elemzik Aldridge magyar fellépéseinek jelentőségét.

A Bernth Lindfors szerkesztésében megjelent kötet írásai két nagyobb fejezetre tagolódnak. Az első rész (*Part One: The Life*) hét tanulmánya Aldridge életének eddig kevésbé tárgyalt mozzanatait mutatja be, különös tekintettel gyerekkorára és magánéletére. Az első három írás Aldridge kortársaitól származó életrajz, 1848 körülre datálható az első ismeretlen szerzőjű mű, James McCune Smithé 1860-ban, Philip A. Bell nekrológja pedig 1867-ban készült. Ennek a résznek a legfontosabb írása kétségkívül Bernth Lindfors összefoglalója, ami azokat az új információkat ismerteti, amelyeket Marshall és Stock 1958-as műve óta sikerült kideríteni Aldridge életéről. Gunner Sjögren a színész második, svéd feleségét mutatja be, James J. Napier és Stanley B. Winters, valamint Cyril Bruyn Andrews két tanulmánya pedig Aldridge eddig nyilvánosságra nem hozott levelezéséből közöl részleteket.

A kötet második része (*Part Two: The Career*) Aldridge színészi karrierjét állítja középpontba. Míg az első részben a konkrét életrajzi mozzanatok a meghatározók, addig a második fejezet tanulmányai a történeti háttér kontextusában elemzik Aldridge művészetét. Az első Nagy-Britanniában és Európa-szerte elismert fekete Shakespeare-színész jelentőségének megértéséhez elengedhetetlen az afrikaiak korabeli társadalomban betöltött szerepének vizsgálata. A tanulmánykötet egyik központi kérdésére, tudniillik, hogy Aldridge miért csak mérsékelt sikereket ért el Londonban minden népszerűsége ellenére, Hazel Waters *Ira Aldridge's Fight For Equality* című írásában az akkori sajtóvisszhang és a történelmi háttér bemutatásával keresi a választ. A 19. század tipikus fekete sztereotípiái mellett Aldridge már karrierje elején igyekezett fehér szerepeket – például Shakespeare-től Shylockot – eljátszani, az igazán átütő sikert azonban az Othello hozta meg számára. A színész reperto-

árjába később több Shakespeare-szerep is beke-
rült, például Macbethet, II. Richárdot, Lear ki-
rályt, a *Titus Andronicus*-ban pedig Aaront, a mórt
játsszotta. Bár Othello fekete karakter, éppen Ald-
ridge idejében az egyik legnépszerűbb szerepnek
számított, és így a legjobb – természetesen fehér
– színészek játszották, az akkori sajtó pedig az ő
nagyságukkal hasonlította össze Aldridge játé-
kát. Waters rávilágít arra, hogy mivel erre az idő-
szakra esett a rabszolgaság eltörlése az angol
gyarmatokon, ezért a fekete színésznek London-
ban jelentős rabszolgaságpárti lobbival kellett
szembenéznie, az őket támogató sajtó pedig a fe-
kete színész tehetségének megkérdőjelezésével a
rabszolgák alóbbrendűsége melletti érveket erő-
síthette (108).

A további tanulmányok két nagyobb cso-
portra oszthatók, az elsőbe azok sorolhatók, ame-
lyek Aldridge szerepeinek vizsgálatát helyezik
központba. Joyce Green MacDonald *Othello* és
a darab burleszkfeldolgozásain keresztül elemzi
a feketék ábrázolásának kérdéseit. Herbert Mar-
shall Aldridge két fehér szerepéről, a Macbethről
és a Lear királyról ír, míg Keith Byerman egy
franciából honosított szerelmi drámát (*The Black
Doctor*) mutat be, Aldridge az 1840-es évek végén
ért el sikereket a gyarmati fekete orvos szerepé-
ben, aki beleszeret egy ültetvényes fehér lányába.
Bernth Lindfors Shylock szerepén keresztül vizs-
gálja a fehér szerepek és a fekete színész kapcsola-
tát (*“Mislike me not for my complexion...”: Ira Ald-
ridge in Whiteface*), míg Nicholas M. Evans
általánosabb szinten tárgyalja a fekete szerepek
és a korabeli szórakoztatás viszonyát (*Ira Ald-
ridge: Shakespeare and Minstrelsy*).

A második csoportba azok az írások tarto-
znak, amelyek Aldridge európai és angol turnéit
mutatják be. Ruth M. Cowhig a színész manches-
teri, Nikola Batušić a zágrábi, Joost Groeneboer a
holland, Ann Marie Koller a meiningeni, Krzysz-
tof Sawala a lengyel vendégszerepléseit mutatja
be. Aldridge-ot mindenhol nagy érdeklődés
övezte, de mind a feketék régióbeli szerepe, mind
az eltérő országok 19. századi történelmi helyze-
te némiképpen módosította Aldridge fogadtatá-
sát. Hollandiában például a rabszolgaság eltörlé-
sével kapcsolatban afrikai származása került
előtérbe, míg Batušić Aldridge 1853-as zágrábi
szerepléséről írva kiemeli, hogy Aldridge-ot és Ré-
mayt a bécsi titkosrendőrség tartotta megfigyelés

alatt Rémay az utóbbi 1848-as forradalmi közre-
működésének köszönhetően.

A tanulmánykötet emellett, hogy új informá-
ciókkal szolgál Ira Aldridge-ról, a színész életé-
nek és munkásságának összegzését adja, vala-
mint a 19. századi amerikai, brit és európai
színházas eddig kevésbé ismert szemszögből
való megismerését is lehetővé teszi.

TÁBOR SÁRA

African Literatures and Beyond: A Florilegium.

Edited by Bernth LINDFORS and Geoffrey V. DA-
VIS. *Cross/Cultures* 168. Amsterdam–New York:
Rodopi, 2013. 426.

A Bernth Lindfors és Geoffrey V. Davis szer-
kesztette *African Literatures and Beyond* az afrikai
irodalom és kultúra széles spektrumából gyűjt
össze válogatott tanulmányokat. A könyv a *Cross/
Cultures* sorozatban jelent meg, amely elsősorban
a posztkoloniális angolofon területekkel kapcsola-
tos kutatásokkal foglalkozik. A kötet címében
beyond ('túl') szó jelzi, hogy a szerkesztők és a
szerzők az *afrikai irodalom* kifejezést tágan értel-
mezik, mind Afrika földrajzi határán, mind az
irodalom tárgykörén túlnyúló, de legalább az
egyikhez kapcsolódó tanulmányok szerepelnek a
válogatásban. A szerkesztők, Lindfors és Davis a
sokszínű kötettel James Gibbst, az angolofon afri-
kai irodalom, elsősorban Soyinka és az afrikai
színház kutatóját és életművét ünneplik.

A könyv hat fejezetből áll, az első három Af-
rika földrajzi tagolódásán alapul (Nyugat-Afrika,
Kelet- és Közép-Afrika, Dél-Afrika), a negyedik
fejezet az *Elsewhere* (*Máshol*) címet viseli. A klasz-
szikus értelemben vett irodalomtudományi ta-
nulmányokat ez a négy fejezet tartalmazza. Az
ötödik rész (*Journals*) egyetlen írásában James
Currey és Lynn Taylor James Gibbs az *African Li-
terature Today* és az *African Theatre* sorozatokban
végzett több évtizedes közreműködését örökíti
meg, érdekes és tanulságos anekdotákkal illusz-
trálja az afrikai tárgyú, valamint afrikai székhe-
lyű szerkesztőket is bevonó munka nehézségeit.
A hatodik rész, a *Poetry, Fiction, Drama* hat afri-
kai, illetve Afrikához kapcsolódó szerző (Kofi
Anyidoho, Jack Mapanje, Charles R. Larson, Ro-
bert Fraser, Femi Osofisan, Martin Banham)

szépirodalmi alkotását tartalmazza, valamint C. L. Innes rövid, személyes jellegű megemlékezését. A szépirodalmi műveket a jelen és a közelmúlt kézzelfogható történelmi valósága hatja át, Kofi Anyidoho például *He Spoke Truth – Quietly* című költeményében John Evans Atta Millst, a 2012-ben elhunyt ghánai elnököt ünnepli.

A tanulmánykötet első fejezetében (*West Africa*) olvasható Mpalive-Hangson Msiskától a *Cultural Studies, Power, and the Idea of the Hegemonic in Wole Soyinka's Works*, amely kétségkívül a válogatás legjobb és legnagyobb tudományos kihívásokat tartalmazó írása. Msiska Soyinka három drámája (*Opera Wonyosi, Kongi szürete, Madmen and Specialists*) hatalmi viszonyainak vizsgálatán keresztül adja a posztkoloniális irodalomelmélet kritikáját, felhívja a figyelmet arra, hogy a posztkoloniális állapotban a helyi sajátosságok sokkal meghatározóbbak, mint hogy az egész világon egységesen lehetne értelmezni a gyarmatosítás utáni időszakot. Msiska állítása az, hogy Soyinka a hatalom jelenségét egy olyan *komplex és örökké alkalmazkodó folyamat*ként ábrázolja, amely nem magyarázható csupán az *osztály klasszikus fogalmával* és a *szociálpolitikai különbségek hagyományos formáival*, ezzel túllép a *hatalom formális elméleti megközelítésein*. Msiska tanulmánya különösen fontos a posztkolonializmus és Afrika kapcsolatának vizsgálatában.

Sola Adeyemi a posztkoloniális narratívák gyakorlati megvalósulását, a függetlenség utáni Nigéria reprezentációjának stratégiáit, a szerző poétikai eszközkészletét vizsgálja Soyinka *The Interpreters* című regényében. Awo Mana Asiedu az egyik első ghánai színdarab jelenkori aktualitására hívja fel a figyelmet. Kobina Sekyi 1916-os darabja (*The Blinkards*) az angol kultúra külsőségeit majmoló afrikaiakat figurázza ki. Asiedu kiemeli azokat a jellemző mozzanatokot, amelyek a mai Ghánában is megtalálhatóak, de mégsem sikerült szervesen integrálódnuk a ghánai kultúrába, hanem státusszimbólumként vannak jelen. Eustace Palmer a kortárs Sierra Leone-i valóság ábrázolását elemzi öt színdarab bemutatásával, amelyek egy 2008-as válogatásban jelentek meg. Az angol nyelven olvasható drámák kuriózumnak számítanak, mivel a 60-as, 70-es és 80-as évek Sierra Leonéjének színdarabjai főként helyi dialektusban íródtak. Gareth Griffiths igen érdekes írása Joseph Jackson Fullernek, a jamaikai származású

baptista lelkésznek a mai Kamerun területén végzett misszionáriusi tevékenységéről szól.

A második fejezet (*Eastern and Central Africa*) Kelet- és Közép-Afrika kultúráját helyi történelmi-kulturális folyamatokon keresztül mutatja be. A három írás kifejezetten egy-egy jellegzetes, egyedi mozzanatot emel ki, amelyek földrajzi, társadalmi vagy történelmi szempontból ehhez a térséghez köthetők. A tanulmányok ezeknek a mozzanatoknak és az őket közvetítő kulturális intézmények szerepének pontos bemutatásán keresztül segítik elő a régió sajátosságainak megértését.

Pia Thielmann tanulmánya (*Through Determination to Happiness? Eastern African Slavery in Life and Literature*) egy, az irodalmi közönség számára ismeretlen malawi szerző, Jonathan Sajiwandani 2005-ös regényét (*Road to Emancipation: From Slavery to Happiness*) elemzi. Ez a mű a nyugaton kevésbé tárgyalt, de Afrika keleti részét igencsak érintő muzulmán arab rabszolgaság témáját dolgozza fel, amely több mint egy évezreden keresztül legalább annyi embert érintett, mint a nyugati rabszolgaság. Thielmann írása sajnos viszonylag sok nem működő internetes hivatkozást tartalmaz, ez azonban paradox módon erősíti az elemzése alapját, miszerint nem a szerzőn és a konkrét műalkotáson, hanem a bemutatott társadalmi folyamaton van a hangsúly. Thielmann valószínűsíti, hogy a regény szerzőjének neve (Sajiwandani) fiktív név, de konkrét jelentéssel bír: „Kinemtudjaként” fordítható. A szerző elvileg elismert és jótékony tagja a helyi malawi társadalomnak, gerontológiából PhD-fokozattal rendelkezik, és 38 évi angliai egyetemi oktatás után tért haza Malawiba. Thielmann az interneten összesen egy – az oktatással foglalkozó – művét találta, feltételezhető, hogy nem valós személyről van szó. Ráadásul az interneten olvasható angol nyelvű regény nem könnyen érhető el Malawiban. A tanulmány egy konkrét műalkotás elemzésének a segítségével és a szerző életrajzában a feltárásával (vagy inkább a feltárás lehetetlenségének belátásával) mutat rá az irodalmi műalkotás mint kulturális, az információt esztétikai formán keresztül közvetítő csatorna működésére. A valójában fellelhetetlen szerző egy, a nyugaton kedvelt műfaj, a regény kontóésében, kifejezetten a nyugati közönség számára elérhetően (az internet médiumán keresztül), nyugati nyelven (angolul)

hívja fel a figyelmet Kelet-Afrika történetének egy nyugaton méltatlanul elhanyagolt szejetére.

Jane Plastow az Eritrea területén élő bilen népcsoport anyanyelven sugárzott rádióadásait, ezen belül is a rádiójátékokat vizsgálja, kettőt közülük részletesen is bemutat. Mivel az afro-ázsiai nyelvcsalád kusita ágába tartozó bilen nyelvet beszélő, az eritreai népesség 2%-át kitevő közösség tagjai szétszórva élnek az országban, ezért nagyon sokat jelentett nekik az egyik adón a napi fél-, illetve a másikon a heti egyóránnyi anyanyelvű műsor. Az eritreai diktatúra folytán ezek azóta megszűntek, komolyabb társadalmi és politikai kérdések már korábban sem kerülhettek szóba. A másik tanulmány Geoffrey V. Davis írása. Davis azzal a szándékkal utazott 2012 májusában a zimbabwei *Harare International Festival of the Arts*ra (HIVA), hogy megvizsgálja a Commonwealth-től eltávolodott ország esetleges újbóli közeledésének feltételeit, felmérje a kulturális szektor szükségleteit, valamint kapcsolatba lépjen a zimbabwei kulturális szektor szereplőivel.

A harmadik rész, a *South Africa* mindössze két tanulmányt tartalmaz. Az első írás (*From Mqhayi to Sole: Four Poems on the Sinking of the Troopship Mendi*) szerzője, Chris Dunton a dél-angliai partoknál 1917-ben elsüllyedt dél-afrikai csapatszállító hajó, a Mendi tragédiáját feldolgozó négy költeményt hasonlít össze. A tragédiát baleset okozta, 616 fekete afrikai katona és körülbelül egy tucat fehér tiszt veszett oda. A második tanulmányban Raoul J. Granqvist a svéd Sparmannnak, Linné tanítványának 1770-es években tett dél-afrikai utazását tárgyalja. Granqvist megvédi Sparmant azoktól a vádaktól, hogy rasszista lett volna, és rámutat arra, hogy a svéd természettudós a búroknak a bennszülött hottentották felé irányuló kegyetlen viselkedését mélyen elítélte.

A negyedik rész (*Elsewhere*) hét tanulmánya egyrészt a pán-afrikanizmuson (Kofi Anyidoho: *Orality and Performance. A Source of Pan-African Social Self*), másrészt az Európában élő afrikai diaszpórán keresztül, harmadrészt pedig a karibi-térség felől közelíti meg Afrikát. C. L. Innes és Gordon Collier az afrikaiak és Írország kapcsolatát, Lindfors Aldridge svéd vendégzerepléseit elemzi, Anne Adams pedig a kameruni-német származású színész, újságíró és aktivista Theodor Wonja Michaellel készített interjút. Christine

Matzke egy részben nigériai származású brit szerző, Gabriel Gbadamosi *African Moon* című színdarabja előadásának kritikáját adja a szerzővel készített interjúja segítségével. Eckhard Breiting *Von Jenseits des Meeres: Romantic and Revolutionary Visions of Caribbean History* című írásában három csoportra, felfedezőkére, tudósokéra és történetmondókéra osztja a karibi térséget és Dél-Amerikát beutazó európaiakat. Breiting a hármas felosztással azt is reprezentálja, hogy időben hogyan változott az európaiak hozzáállása a térséghez a hódítástól az emberek közötti egyenlőség koncepciójáig.

A tudományos írásokat záró tanulmány, Leif Lorentzon írása (*"But it will have to be a new English": A Comparative Discussion of the 'Nativization' of English Among Afro- and Indo-English Authors*) a kötet legfigyelemreméltóbb darabjai között említhető. Lorentzon a lokális színezetű indiai és afrikai angol nyelvhasználatot hasonlítja össze. Megállapítja, hogy több tényező, például az indiai írásbeli tradíciók vagy a gyarmatosító folyamatok eredménye az, hogy az afrikai angol jóval több sajátos helyi nyelvi jegyet tartalmaz, mint az indiaiak által használt angol nyelv.

Az *African Literatures and Beyond* teljesíti a címében ígérteket, Afrikát és az irodalmat középpontba helyezve, de több határterületet is érintve mutat rá Afrika és az afrikai diaszpóra kultúrájának sokrétűségére, valamint az afrikai-európai kapcsolatok jellegzetességeire. A számos színvonalas írás közül kiemelkedik Msiska és Lorentzon tanulmánya, amelyek a kortárs afrikai irodalom alapvető elméleti, illetve nyelvi kérdésköreit tárgyalva jelentős szakirodalmi háttérrel biztosítanak a téma kutatóinak.

TÁBOR SÁRA

Jan VANSINA. A szájhagyomány: Tanulmány egy történelmi módszerről. Fordította BIERNACZY János. Érd: Mundus Novus, 2019. 382.

Az eredetileg franciául írt és 1961-ben megjelent mű (*De la tradition orale: Essai de méthode historique* [Tervuren: Musée Royal de l'Afrique Centrale, 1961]), amely nem sokkal később angol nyelven is napvilágot látott (*Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*, trans. H. M. WRIGHT

[London: Routledge and Kegan Paul, 1965]), Biernaczky Szilárd és családjának kitartó munkája eredményeképpen jelenhetett meg 2019-ben magyarul. Az eredeti szöveget Biernaczky János fordította franciából 1986–1987-ben, de a magyar nyelven megjelent kötet különlegessége, hogy kiegészül az 1976-os olasz kiadás nyolcadik részével, amelyben Vansina bemutatja az első megjelenés óta eltelt tizenöt év fejleményeit, ezzel gazdagítva az első könyvében megfogalmazott témaköröket.

Fontos ez a kiegészítés a magyar olvasó számára, hiszen ha már oly kevés magyar nyelvre fordított szöveg érhető el számunkra a témában, akkor legalább lássuk e szakterület fejlődését. *A Szájhagyomány: Tanulmány egy történelmi módszerről* ugyanis Vansina első nagyhatású műve, amelyet megjelenése után úttörő jelentősége miatt egyszerre fogadtak nagy lelkesedéssel és kritikával. Ez készítette a szerzőt arra, hogy az olasz kiadást kibővítsé egy résszel, amelyben reflektálhat az elmúlt évek meglátásaira. Ehhez hasonlóan a tudományos párbeszédben kibontakozó ismeretek gyarapodása vezeti őt arra, hogy újabb és újabb tanulmányokban, illetve második, e témában megjelentetett könyvében (*Oral Tradition as History*, 1985) gyakorlati tanácsokkal, módszertani és elméleti meglátásokkal egészítse ki korábban közreadott gondolatait. Mindez arra világít rá, hogy a téma, amelynek első feldolgozását először 1961-ben adja közre, korszakalkotó, új irányt mutat a kutatóknak, és mint minden gyerekcipőben járó tudományos irány, ez is hosszas építkezés után válik majd igazán elfogadottá.

Vansina első könyvében azt járja körül tudományos alapossággal, hogy mennyire tekinthetjük az írás nélküli társadalmakban gyűjtött szájhagyományt hiteles történelmi forrásnak. Meghatározza a szóban őrzött hagyományok különböző típusait, javaslatokat tesz azok helyes értelmezésére, feldolgozására és gyűjtésének módszertanára, végeredményben egyfajta útmutatót kínál ahhoz, hogy a szájhagyományokat történelmi forrásként használhassuk. Az áthagyományozás módja alapján bizonyos források kevésbé, míg mások inkább alkalmasak a történelmi rekonstrukcióra. Ez utóbbiak azok, melyek több generáción át öröklődnek a társadalomban.

Elméleti megállapításait az teszi hitelessé, hogy tanulmányait történészként és antropológusként végezte, minekután tudományos érdeklődése mentén hosszas terepmunkát végzett a Kongói Demokratikus Köztársaságban, Burundi-ban és Ruandában is az adott csoportok nyelvén. A kongói kubáknál és a Ruandában gyűjtött anyagai alapján amellet érvelt, hogy az afrikai írás nélküli kultúráknak is van történelme, még ha ezek megismerésére csak a szájhagyományok alapján tehetünk kísérletet. Komoly harcokat vívott e nézet elfogadtatásáért, elsősorban tudományos körökben.

Történészként bízott abban, hogy a múlt megismerhető, antropológusként pedig abban, hogy a kultúra hordozói feltárhathják a kutató előtt a történelmet. Ugyanis ők a szóban őrzött történelem örökösei, ők azok, akikre társadalmi státuszuknál fogva rábízták a történelem őrzését és továbbadását. Vallotta, hogy a hagyomány elválaszthatatlan az őrzőinek kultúrájától, és a nyelv ismerete nélkül nem érthető meg teljes egészében. Antropológiai szemlélete segítette őt abban, hogy a tanúságtételek célját az egész társadalom és azon belül az orális hagyományok ismeretében és viszonyában értelmezze.

Vansina kutatási módszere tehát a szociálantropológiát követi, azaz az etnográfiai jelenben végezte gyűjtését a kultúra hordozói körében. A múltra vonatkozó kijelentéseket az adott csoport tagjai saját nyelvükön közölték a kutatóval. Kísérlete, hogy a múltat ismerjük meg általa, helyénvaló, bár kérdéseket vet fel, különösen az olyan társadalmakra nézve, melyekben jelentős strukturális, politikai és intézményi változások történtek. Az, hogy Afrikának van történelme, és az érdemes arra, hogy kutassák és lejegyezzék, véleménye szerint nem jelenti azt, hogy a történelem tévedhetetlenül és változatlan formában élne a szájhagyományokban. Mivel a múltat egyének és csoportok őrzik, annak megváltoztatása tudatoson vagy akaratlan is megtörténhet. A múlt őrzése jelentős mértékben ki van téve a politikai hatalmak manipulációjának és a memóriavesztésnek. Bármilyen torzítás felismeréséhez szükség van a kultúra alapos ismeretére úgy az írásos, mint az írás nélküli társadalmakban.

A szerző megközelítésének nagysága abban rejlik, hogy különböző tudományterületekről merített, így felhasználta a szociálantropológiát, a

történelem, a nyelvészet és a régészet eredményeit is, tudományos hozzájárulása ezeknek a fényében született meg. Nem elhanyagolható eredménye ennek, hogy az antropológia és a történelem területein tevékenykedő kutatókat legalább egy téma erejéig egy platformra hozta.

Végeredményben meggyőzően érvel amellett, hogy a szóbeli hagyományok igenis fontos információkat hordoznak a jelen viszonyában a múlt megéléséről. És miközben a szájhagyományok történelmi forrásként való alkalmazhatóságát hangsúlyozza, az írásban rögzített tanúságtételekhez hasonlóan tünteti fel azokat, ugyanis rámutat ez utóbbiak megbízhatatlanságára is. Ezzel a szájhagyományokat az írásban lejegyzett műlthoz hasonlóan a történelmi források fontos részének ismerteti el, hiszen a kutatónak mindkét típus megbízhatóságát fel kell mérnie, mielőtt azokat értelmezné és történelem válna belőlük. „Nincs abszolút történelmi igazság” – állítja (251), és ezzel ki is vívja a szájhagyományok elismert helyét a források közt.

Nem elhanyagolható, hogy Vansina egy mindaddig elhanyagolt témát vezetett be a tudományos diskurzusba éppen azzal a céllal, hogy a téma feldolgozása és a szájhagyományok gyakorlati felhasználása gazdagodhasson. Ezt bizonyítja az is, hogy ő maga is számos tanulmányában reflektált a kritikai meglátásokra. Az ismertetett kiadás utolsó fejezete éppen erről tesz tanúbizonyosságot. Ebben a módszertani és a tipológiát érintő kiegészítések mellett hangsúlyos szerepet kap az az időközben egyre gyakoribbá váló jelenség, hogy a helyi lakosok a korábban írásba foglalt hagyományt használják emlékezet-erősítő eszközként. Ahogyan a források felhasználása kapcsán, itt is a szájhagyomány óvatos és kritikai alkalmazására hívja fel a figyelmet.

A mű érdemei közt kell megemlítenünk, hogy bár Vansina kutatási területe Afrika, és az itt gyűjtött anyagokat használja fel elméletének alátámasztására, a könyv népszerűsége miatt serkentette a szerző által javasolt módszerek alkalmazását nem afrikai terepen, illetve nem európai kutatók által is.

Továbbá azt sem feledhetjük, hogy a könyv abból az időszakból származik, amikor az európai hatalmak és afrikai államok formális viszonya jelentősen átalakult. A művet tekinthetjük a társadalomtudományokban is érvényesülő deko-

lonizációs törekvések egyik segédkönyvének, ami útmutatást nyújt ahhoz, hogy hogyan gyűjtünk és értelmezzünk helyi történelmi forrásokat a megannyi afrikai kulturális közeg viszonyrendszerében, és ezáltal miként ismerhetjük meg az ott élő népek történelemszemléletét. Ennek pozitív hozadéka továbbá, hogy Vansina módszertana támogatta az afrikai kutatókat abban, hogy megalkossák saját történelmüket, és ezzel kivívják társadalomtudományos elismertségüket a dekolonizációs folyamatok közepette, miáltal erősödhetett a nyugati és helyi kutatók együttműködése a témában.

TESFAY SÁBA

Philologia Africana Hungarica 1, 1–4. sz. (2020). 623.

Az afrikai kultúrák egyik legjelesebb kutatójának, Leo Frobeniusnak „magyar hangja”, tolmácsa és népszerűsítője, Biernaczky János nyomdokain haladva a hasonlóképpen elszánt afrikanista-folklorkutató Biernaczky Szilárd most új folyóirat indítását tűzte ki céljául. A *Philologia Africana Hungarica* afrikai szömvéseti, irodalmi és kulturális folyóirat első évfolyama épp most jelenik meg, rögtön egybekötve (könyvformátumban kivitelezve) a 2020. év első négy számaként. Köznapien mondva: a kötetfolyóirat történelmi, folklorisztikai, irodalmi, társadalomtudományi, antropológiai tónusát tekintve nem az újságtartóban vagy a könyvespolc alján akad időleges helye, hanem a szakkönyvek között, méltó, szép borítóval illusztrált kiadványként, amivel rögtön megőrizni, értékelni, tartósítani és továbbadni lehet képes az afrikai kultúrák írott és másféle kincseit. Kincseit is – mert hiszen a szó- és írásművészeti kincsek mellett jelen van az életvilág számos egyéb területe, a nyelvi, az életviteli, a gyarmatosítási, politikai, az „emberivé válás” rögös útjain (Biernaczky Szilárd) kialakult viszonyok aprólékos tájraja is, mint egy nagy nép hősenekében és modern regényeiben, ahogyan azt egykori és mostani tolmácsolói, kutatói és költői, felfedezői és „széthulló világi” (ahogy Chinua Achebe regényének címe is) bemutatják.

Biernaczky Szilárd az első évfolyam elé illesztett előszava is jelzi: az emlékezésnek meg-

vannak a régi, történeti, népcsoport- vagy nyelvi-költészeti elemei, s vannak személyesek is. Így az első írás Tóth Éva költő, műfordító, esz-széista nekrológia, aki a *Szungyata: Manding* hősköltemény átültetésével szerezte meg afrikánisták közötti elismertségét, de a kötet egész fejezetet szentel a Füssi Nagy Géza (1946–2008) emlékére írott tisztelgéseknek (Sárkány Mihály, T. Horváth Attila, Biernaczky Szilárd szövegeinek) és egy Füssi Nagy Gézával készült Anon-interjúnak. Füssi az ELTE bölcsészkarai afrikánisztikai programjának vezetője volt, maga is kutató, a kelet-afrikai nyelvek, irodalom első számú értője-fordítója. Itt négy írás is megidézi azt a világot, mely „sajátja” volt kelet-európai-ként és afrikánistaként.

Kelet-Afrika mint gyarmati térség története sem hanyagolható el a lenyomatok, kulturális és nyelvi örökség terén. Itt önálló tanulmányok illusztrálják ezt: Urbán Bálint *A luzofon posztkolonialitás elmélete és a portugál nyelvű afrikai irodalmak* címen elemzi a hatásokat, a frankofonista Kun Tibor a malgas költő és drámaíró, Jacques Rabemananjara munkásságáról értekezik, Tábor Sára *Az egyén és az igazság viszonya elnyomás idején* címen J. M. Coetzee *A barbárokra várva* című regényét tekinti át, Balázs Judit *Mahfuz, Kairó, Hala al Badry és az „elromlott” arab nyelv* kérdésével lepi meg olvasóit, Biernaczky Szilárd pedig a *Folklór az irodalomban* címen fűz megjegyzéseket Chinua Achebe *Széthulló világ* című regényéhez.

Önálló rovatot alkotnak az irodalmi és a folklóralkotások Jacques Rabemananjara, Thomas Mofolo, Meja Mwangi, Aristide Tarnagda, Yacine Kateb műveiből, továbbá Kun Tibor, Biernaczky Szilárd, Szilasi Ildikó, Turóczy Ildikó gyűjtéseiből, kommentárjaiból, illetve Enrico Cerulli és Mungo Park könyvrészleteiből.

Mivel hiánypótló szerepkörű is az új folyóirat, látható vállalása, hogy az egykori ELTE afrikánisták program keretei közt kialakított archívum anyagából is közlétegyen érdemi szellemi örökséget: ilyen Lévai Béla (1943–2010) *Három szerelmi ének* (szuahéliből) írása, vagy a Biernaczky János *Damara népköltészeti fordításából* (1923) közreadottak, vagy a neves kutató, Jan Vansina tollából a *Laam: Énekelt pletykálkodás a Bushongoknál* című szöveg, Iyayi Kimoni *A fekete-afrikai irodalom sorsa, avagy egy kultúra problematikus jellege*

részleteinek közlése, Anne Lippert *Író és közönsége a mai Algériában* című tanulmánya, Vezmár László *Az elefántcsontparti színház kezdetei* című kézírata, Gustaaf Hulstaert *Mongo ritmikus darabok* című dolgozata, Kiss Károlytól a *Gasszire lantja* és Jan Vansinától a *Ncok – a kubák lírai éneke* is.

Nem szegényebb a *Könyvismertetések* rovat sem, melyből kiderül, mennyi mindenről nem tudtunk vagy mennyi mindent nem tartottuk számon igazán az afrikai irodalomból. Tóth Réka a Goncourt-díjas René Maran regényét, a *Batuala* új kiadását méltatja, Tábor Sára *Betekintés az afrikai irodalom egy fontos korszakába* címen Kun Tibor *Hazatérés a szülőföldre* című, a frankofón afrikai irodalmi tanulmányok antológiáját értékeli, Biernaczky Orsolya két könyvet is ajánl, melyek az afrikai világ mélyébe vezetnek, valamint Ternák Gábor *Daktari, daktari: Egy orvos visszaemlékezései* című munkáját jellemzi, ismét Tábor Sára *Kofi Kwahule színműveinek magyar nyelvű kiadását* méltatja, Biernaczky Szilárd *Kulturális értékeink megbecsüléséről: Egy magyar humanista Afrika-kutató életműve életre kel?* címmel Földessy Edina *Torday Emil kongói gyűjteménye 2015* című válogatásáról közöl értékelést, a *Szungyata* eposz egy új prózai kiadásáról és Pusztai Gabriella *Magyar orvosok Fekete-Afrikában* című művéről ír áttekintést, ugyanitt Biernaczky János *a kameruni regény francia elemzőjének*, Claire L. Dehonnak művét lapozgatja, Kun Tibor vizsgálja *Léopold Sédar Senghor* költői összkiadásának új kötetét, s a szerzői körök zárása kedvéért még én is értékelem Turóczy Ildikó afrikai könyveit és legutóbbi missziós orvosi naplóanyagát.

A Fekete Földrészt megidézésének szórakoztató eszközét, a mimézis lehetőségét, a nyelvi gazdagság, a dráma és humor, a szolidaritás és az emberség együttlésének számunkra is adott esélyeit tekintve az új *Philologia Africana Hungarica* első évfolyama máris bizonyítja, mily gazdag lehetőség rejlik a források, fordítások, alkotások, életművek közelebb hozásában. Induló évfolyamának csak kívánni tudjuk: éljen meg Afrika-kort ez a forrás-folyóirat, s legyen élménye, oktatási anyaga, szellemi öröksége még sokáig és sokaknak!

A. GERGELY ANDRÁS

A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság-Könyve: Afrikakutatás Magyarországon I. Szerkesztette B. WALLNER Erika. AHU MATT könyvek – Hagyományos kultúrák a modern Afrikában 4. Érd: Mundus Novus, 2017. 640.

Ha abból a közhelyből indulunk ki, miszerint minden könyvnek megvan a maga sorsa – *Habent sua fata libelli* –, akkor ez mindenképpen igaz Biernaczky Szilárd *Afrika Barátság-Könyvére*, amely több szempontból is rendhagyó kiadvány. Mindekelőtt azért, mert a mondás szerint ez a bizonyos sors csak az olvasóktól függ, azonban ennek a könyvnek a megszületéséhez is sajátos karma kellett, benne rejtőzik azoknak a lelke, akik elképzelték, megszervezték és megírták, és mindazoké, akik olvasták és olvasni fogják. Az akkor hetvenéves Biernaczky Szilárd köszöntésére 2014-ben Festschrift, azaz emlékkönyv, ünnepi írás(ok) megjelenítése lett volna a bevett gyakorlat. A. Gergely András, Búr Gábor, Gyuris Kata, Szilasi Ildikó és Tarrósy István ennek szervezésébe fogott. Az első cikkeik rendben be is érkeztek, a kötet előkészítése azonban utóbb elakadt, mivel akkor az anyagi lehetőségek a bölcsészettudományokat sújtó általános le- és visszaépítések közepette egyszerűen nem álltak rendelkezésre. Néhány lelkes kollégája és barátja, különösen A. Gergely András azonban ebbe nem nyugodott bele, s az elsősorban általa szervezni kezdett kötet végül Érd (Biernaczky Szilárd „ködös Albionjában”), 2017-ben, három év késéssel tanulmánykötetként állt össze, s az *Afrikakutatás Magyarországon* című évkönyvsorozat első tagjaként látott napvilágot. Nem Festschrift születte tehát, noha azt Biernaczky Szilárd kutatómunkájának és tudományszervezési tevékenységének eredményei alapján nagyon is megérdemelte volna, hanem egy rendhagyó, s igazán innovatív kiadvány. Ez annál is inkább érvényes megállapítás, mivel a kötet előkészületeibe maga az ünnepelt, Biernaczky Szilárd is belefolyt. Továbbá az *Afrika Barátság-Könyv* tartalmaz olyan, akár neki évtizedekkel korábban átadott vagy általa lefordított, de kéziratban maradt dolgozatokat is, amelyek anyagi lehetőség híján mindenzidáig elkerülték a nyomdafestéket. Ezen tanulmányok megjelenítése nem az ünnepelt, sokkal inkább az adott szerzők, Gergely Ágnes, Lugosi Győző, Sárkány Mihály, Aradi Éva és Rubint István számára okozhatott meglepetést.

A kötet tanulmányai nagyrészt magyar nyelvűek. Nyolc dolgozat viszont idegen nyelven íródott (öt angolul, kettő németül, egy franciául). Az egyes munkák négy tematikai csoportot alkotnak: Afrikáról általában, afrikai hagyományok, afrikai irodalom és művészetek, Afrika történelme és földrajza. Az előjárószo után köszönetnyilvánítással folytatódik a kötet, amely Balogh Sándornak, a Magyar Afrika Társaság (AHU) akkori elnökének szól, s az első két írást is ő jegyzi: az első az AHU tevékenységét mutatja be, a második az Afrika Tudástár létrehozásáról szól. Utóbbiból idézünk: „az Afrika Tudástár anyagának kiépülését magam is, mint az AHU elnöke, folyamatosan nyomon kísérem. És úgy vélem, az máris talán a legjelentősebb olyan hazai, közvetlenül hozzáférhető közismereti gyűjtemény, amelyből az immár 54 országot, több ezer népet, nyelvet és kultúrát magába foglaló kontinens a tudás extra-széles elektronikus országútján megközelíthető” (26). Ez fontos tiszteletadás Biernaczky Szilárd, az Afrika Tudástár megálmodója és létrehozója előtt.

A hazai afrikanisztika, különösen Biernaczky Szilárd munkássága előtti főhajtás, hogy a kötetbe a nemrégiben, 2017 februárjában elhunyt, tudományszak- és iskolateremtő, belga származású amerikai professzor, Jan Vansina (Wisconsin University) is küldött tanulmányt. A nagynevű tudós az általa a hatvanas évek elején megteremtett *oral history research* utolsó, életében megfogalmazott vitacikkét (2015 ősz) küldte meg Biernaczky Szilárdnak. „Much of what we thought we knew before that limit must be discarded, but at the same time an exciting new field of enquiry is unfolding about »the invention of tradition« or better the ideological worlds African societies have spun for themselves in the last few centuries” (33).

Voigt Vilmos *Modernizáció és „modernizáció” az afrikai folklórban* címmel írt tanulmányt, a tőle megszokott kiváló színvonalon. Szentes Tamás akadémikus a társadalomtudományi kutatások és oktatás szemléleti és módszertani követelményeiről értekezik, mégpedig afrikai tapasztalatai tükrében. Lee Haring New York-i emeritus professzor, az amerikai folklór társaság volt elnöke a fordításnak a folklórszöveg közlésében játszott szerepével foglalkozik (angol nyelven). Sárkány Mihály jeles magyar afrikanista a fekete-afrikai

hagyományos kereskedelem jelenségvilágát tekintve általában és konkrét példák alapján. Tarósy István afrikanista, nemzetközi kapcsolatok-szakértő, a pécsi Afrika Kutatóközpont vezetője a szubszaharai lélekfelfogások néhány aspektusát veszi számba. Gergely Ágnes tanulmánya, amelyben a szerző a francia és az angol gyarmatosítás irodalmi lecsapódásainak különbségét igyekszik felfedezni, az 1986-ban megjelent magyar változat után most angol nyelven is olvashatóvá válik. Benkes Mihály nyugalmazott egyetemi tanár francia nyelvű dolgozatában a felszabadult afrikai országokban lezajló afrikizálás nehézségeit és ellentmondásait tárja fel. Számos más tanulmány konkrét néprajzi, irodalmi, művészeti, történelmi vagy földrajzi jelenség, jelenségcsoport, problémafelvetés köré formált elemzést tartalmaz. Így Rubint István egy ismeretlen és a hódoltság Magyarországról Afrikába került kapucinus tevékenységét tárja fel. Vojnits András biológus egy távolabbi rokona, a világutazó Vojnits Oszkár alakját idézi fel. Lampert Vera, az USA-ba szakadt jeles magyar zenetörténész Bartók és az afrikai (algériai) arab népzenei gyűjtése eredményeit veszi számba. Szilasi Ildikó fiatal kutató a kongói (ba)kubák világhírű rafiaszöveget vizsgálja, azt, hogy milyen változás következett be száz év során, Torday Emil gyűjtései óta. Turóczy Ildikó néprajzi terepmunkát felvállaló önkéntes orvos a kameruni esu nép (fulbe csoport) beavatási rítusát írja le gazdag fotóanyag kíséretében. Csizmadia Sándor történész-filozófus, emeritus professzor egy nehéz sorssal megáldott, de emancipálódott, algériai női festőművész életútját és művészetét ismerteti.

Gazdag az irodalmi elemzések tára is. Így például Kun Tibor nyugalmazott pécsi kutató a nálunk kevésbé ismert malgas nemzeti költő, Rabemananjara költészetét és színpadi műveit elemzi gazdagon idézve a művekből. Tábor Sára fiatal irodalmár viszont három figyelemre méltó írással is gazdagítja a kötetet. Gyuris Kata, ugyancsak fiatal irodalomtörténész a Nobel-díjas Coetzee allegóriateremtési törekvéseiről értekezik. Itala Vivian milánói professzor viszont a fehérség-feketeség kérdéskörének a dél-afrikai irodalomban fellelhető lenyomatait vizsgálja. Hasonlóan gazdag a történelmi és földrajzi dolgozatok egysége is. Balázs Judit közgazdász, professzor emerita az apartheid utáni Dél-Afrika

gazdasági és politikai problémáit ecseteli. Ferwagner Ákos történész, a szegedi egyetem docense a napjainkra igencsak ellentmondásosan megítélt, francia ex-elnök, Nicolas Sarkozy egy pozitív, bár elvetett törekvéséről (Unió a Mediterráneumért) vázolja. L. Rédei Mária geográfus-demográfus, professzor emerita az afrikai migráció kérdésköréből ad válogatott információkat. Ebben a szövegrészben is kiemelendő Jan Vansina összefoglaló elméleti tanulmánya (*A szóbeli hagyomány és módszertana*), amelynek fordítását Biernaczky Szilárd és egykori hallgatói készítették. A kötetet Biernaczky Szilárd önéletrajzi vallomása és munkásságának jegyzéke zárja.

Minden könyv hozzánk tesz valamit. A szerzőket az elvégzett munka eredményével gazdagítja. Az olvasó pedig akár egy nagynevű író vagy költő afrikai irodalommal való ellentmondásos kapcsolatát ismeri meg, akár a posztkolonializmus elméletének afrikai nézőpontú kritikáját érti meg, akár a „másikat”, adott esetben az afrikait nem a szokásos európai narratívákon keresztül láthatja, egy igényes, intellektuális kaland részesévé válik. Ezért érdemes Biernaczky Szilárd *Afrika Barátság-Könyve* az olvasásra.

BÚR GÁBOR

FODOR István. A bantu nyelvek. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan Kiadó, 2007. 244.

A magyar nyelvészeknek csak egészen szűk köre foglalkozott és foglalkozik afrikai nyelvekkel. A néhány éve elhunyt Füssi Nagy Géza (1946–2008) elsősorban szuahélistának számított, bár munkássága kiterjed az afrikanisztika számos néprajzi területére is. Lévai Béla (1943–2010) a debreceni orosz tanszék tanáraként ugyancsak foglalkozott szuahéli nyelvészettel korábban, de utóbb e terület művelésével felhagyott. Napjainkra T. Horváth Attila (1968) nemrégiben PhD-t szerzett fiatal(abb) kutatótól reméljük az afrikai nyelvészeti kutatások hazai felújítását.

Mindemellett a hazai tudományos megalapozottságú afrikanisztikai nyelvészet megindítása a szlavistának indult Fodor István (1920–2012), kandidátusi disszertációja: *A nyelvtani nem a szláv*

nyelvekben, 1956) nevéhez fűződik, aki utóbb nemzetközileg is nagy figyelmet keltett munkásságát fejtett ki e szakterületen. Ő veti fel például Joseph H. Greenberg igencsak problematikus, bár mára világszerte eluralkodott nyelvi felosztási rendszere nyilvánosságra kerülése előtt két évvel az afrikai nyelvek osztályozásának az alapproblémáit (1961). Az eredetileg magyar nyelvű tanulmány angol változatban könyv formájában utóbb három kiadásban is megjelent az MTA valaha volt Afro-Ázsiai Kutatóintézete kiadásában.

A kiváló magyar nyelvész, aki 1969-ben hazai ellehetetlenítése miatt elhagyta az országot, de aki távoztában még egy nagyszerű ismeretterjesztő művel ajándékozta meg a művelt magyar olvasót (*Mire jó a nyelvtudomány*, 1968), még itthon, ugyancsak az Afro-Ázsiai Kutatóintézet kiadásában (1967, 1968, 1969), majd utóbb, már kölni egyetemi tudományos kutatóként publikálta Hamburgban az említett amerikai nyelvész könyvével kapcsolatos súlyosan elmarasztaló kritikáját (1982). (E tudományos vitáról, amely jelentős nemzetközi figyelmet is kapott, az itt ismertető kötet lapjain is olvashatunk.) Azonban még itthoni működése idején több cikket, majd egy önálló füzetet publikált az afrikai nevek magyar átírásáról, amelyet, úgy vélem, újra és újra ki kellene adni, mivel az elmúlt években megjelent afrikai témájú könyvek, tanulmányok, cikkek esetében továbbra is éppolyan zűrzavar tapasztalható, mint Fodor jó szándékú és irányt mutató írásainak megjelenése előtt.

A *bantu nyelvek* című kötet lényegében egyfajta bővítménye, önálló könyvvé fejlesztése az Akadémiai Kiadónál 1999-ben megjelent hatalmas enciklopédiának, amely *A világ nyelvei* címet viseli. A *bantu nyelvek leírása* című fejezet (65–177) élén olvashatjuk: „Az itt bemutatott nyelvek adatai jórészt a Fodor István szerkesztésében az Akadémiai Kiadó által 2000-ben megjelentetett *A világ nyelvei* című lexikon cikkeire támaszkodnak: a nagyobb nyelvek közül a ganda, a kikuju, a sona, a szuahéli, az umbundu, a xhosza és a zulu leírása jelentékenyen ki van bővítve, a több pedig kevés változtatással a lexikon szövegét követi” (65). Továbbá lásd a nyelvek jegyzékének bevezetőjét is: „E jegyzék a Guthrie-féle zónák szerint sorolja fel e nyelveket, tehát A-tól S-ig tizedes alosztályozás nélkül. A jegyzék követi az *Ethnologue* című kiadvány 2. kötetének adatait. Ebben az egyes zónákon belül rokonsági csoportokba osztva vannak felsorolva az odatartozó nyelvek, kiemelve a csoport névadó nyelvét. Az egyes zónák [...] csoportvezető nyelvei, valamint azokon belül az egyes nyelvek szintén ábécé-rendben sorakoznak” (187).

A nyelveleíró rész elé írott nagy áttekintésű újdonsatúj bevezető azonban nemcsak a bantu nyelvek világával, hanem kellő tömörséggel, de általában az afrikai nyelvek felosztásával, az osztályozás máig hatóan meglévő nehézségeivel, a különféle elméletekkel és módszerekkel is megismerteti az olvasót.

BIERNACZKY SZILÁRD

TARTALOM

Irodalmak Afrikában

BIERNACZKY SZILÁRD: Villanások az ezerarcú afrikai irodalomból. Bevezető	489
JOHN WILLIAM JOHNSON: Yes, Virginia, igenis van eposz Afrikában (Fordította: <i>Biernaczky Szilárd és Budinszky Júlia</i>)	492

IRODALMAK ÉS VAJÚDÓ TÁRSADALMAK

PÁL FERENC: Angolai próza – a hagyomány és megújulás útjai	509
BÚR GÁBOR: Történelem és irodalom Dél-Afrikában	516
KUN TIBOR: Madagaszkár: politika és irodalom a történelem árnyékában	528
TÁBOR SÁRA: Az afrikai nyelvű kortárs irodalom jelentősége: Ngũgĩ wa Thiong’o és a <i>Decolonising the Mind</i>	535

ÍRÓK ÉS MŰVEK

BIERNACZKY SZILÁRD: Wole Soyinka mint Ogun isten prófétája?	545
URBÁN BÁLINT: Nyelvteremtés és nemzetépítés. Mia Couto és a mozambiki próza	567
NÉMETH ÉVA: Karen Blixen, Beryl Markham és Elspeth Huxley	577
VILÁGI DÁVID: Egy dél-afrikai napló nyomában. Henry Francis Fynn Zuluföldön	581
FÖLDES GYÖRGYI: A franciaországi Marie NDiaye mint afrikai író	592

AFRIKAI IRODALOM HAZÁNKBAN

BIERNACZKY SZILÁRD: Afrikai és afrikai témájú prózairodalom Magyarországon (1989–2019)	606
SZABÓ DANIELLA: Portugál nyelvű afrikai irodalom Magyarországon	632
MARTONYI ÉVA: Hazai doktori disszertációk a francia nyelvű afrikai irodalom témaköréből	639
BIERNACZKY SZILÁRD: Hazai afrikanisztikai doktori disszertációk 1989 után (az ókori nyelvek és irodalmak, a szójhagyományok és az angol nyelvű afrikai irodalom témakörében)	643

KÖNYVEK

- ABIOLA IRELE and SIMON GIKANDI, eds.: The Cambridge History of African
and Caribbean Literature; DAVID ATTWELL and DEREK ATTRIDGE, eds.:
The Cambridge History of South African Literature
/ BIERNACZKY SZILÁRD 646
- Szilamaka és Pullori – fulani eposz magyarul / RITOÓK ZSIGMOND 648
- BERNTH LINDFORS, ed.: Ira Aldridge. The African Roscius / TÁBOR SÁRA 650
- BERNTH LINDFORS and GEOFFREY V. DAVIS, eds.: African Literatures
and Beyond. A Florilegium / TÁBOR SÁRA 651
- JAN VANSINA: A szájhagyomány. Tanulmány egy történelmi módszerről
/ TESFAY SÁBA 653
- Philologia Africana Hungarica / A. GERGELY ANDRÁS 655
- B. WALLNER ERIKA, szerk.: A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika
Barátság-Könyve / BÚR GÁBOR 657
- FODOR ISTVÁN: A bantu nyelvek / BIERNACZKY SZILÁRD 658